

Ytterenhörna kyrka

Antikvarisk kontroll

**Ytterenhörna kyrka
Enhörna socken
Södermanland**

Ulf Alström

Ytterenhörna socken

Antikvarisk kontroll

Ytterenhörna kyrka
Enhörna socken
Södermanland

Ulf Alström

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Kulturmiljövård Mälardalen 2008

Framsidesbild: Betlehemsstjärnan på norra korsarmens gavel. (Foto U. Alström.)

Baksidesbild: Maria. Detalj från altarskåpet. (Foto U. Alström.)

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISSN: 1653-7408

ISBN: 978-91-86019-55-6

Tryck: Just Nu, Västerås 2008.

Innehållsförteckning

Inledning.....	5
Bakgrund	5
Målsättning och metod	6
Genomförande	6
¹⁴ C dateringarna.....	10
Sammanfattning	12
Referenser.....	13
Kart- och arkivmaterial.....	13
Otryckta källor.....	13
Litteratur.....	13
Tekniska och administrativa uppgifter	14

Figur 1. Undersökningsplatsens läge markerat med en ring. Utdrag ur topografiska kartan. Skala 1:50 000.

Inledning

På grund av fuktskadeanalyser i och utanför Ytterenhörna kyrka har Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen, genom Ulf Alström, genomfört en antikvarisk kontroll i samband med upptagande av sju undersökningsschakt. Fyra av undersökningsschakten togs upp i golvet inne i kyrkan. Tre schakt grävdes utanför kyrkan tätt intill kyrkans murar. Den antikvariska kontrollen genomfördes 08-06-24 efter ett beslut av Länsstyrelsen i Stockholms län 08-04-04 med dnr 433-08-16292. Arbetet beställdes av Enhörna församling. Samordnare för arbetet i Ytterenhörna kyrka var Svensk Klimatstyrning AB.

Figur 2. Ytterenhörna kyrka från sydöst. (Foto U. Alström.)

Bakgrund

Ytterenhörna kyrka anses ha uppförts under 1100-talets senare decennier. Den dåvarande dopfunten har daterats till 1170-talet. Ett västtorn uppfördes omkring 1200 trots att kyrkan redan hade ett östtorn över koret (Hammarskiöld 2008, Jacobsson m.fl. 1990). Enhörna socken ligger på halvön Enhörnalandet/Enhörningen. Området är rikt på fornlämningar. Bland annat finns en runsten intill kyrkan där texten avslöjar att platsen under 1000-talet hade en kristen befolkning. Texten lyder: Anund och Svarald och Finnvid läto resa denna sten efter Ögisl, sin fader, och Björn efter sin broder. Gud hjälpe hans ande. Torbjörn ristade runorna (Brate & Wessén 1936, s.163).

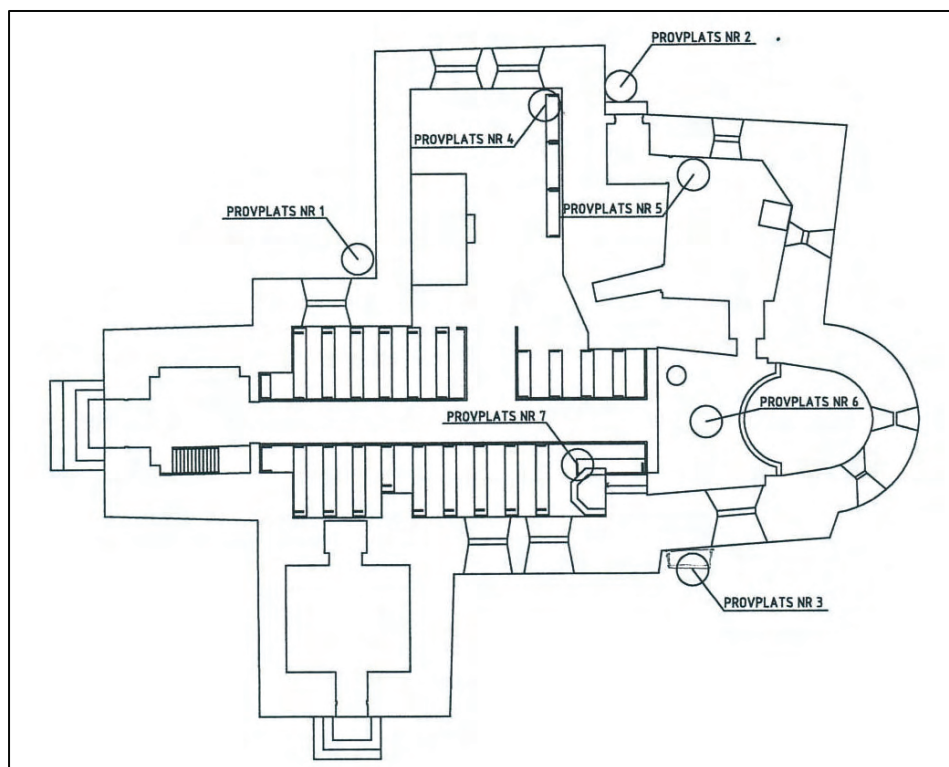
Ytterenhörna socken nämns 1281 i källorna som ”in parochia Tunum Enhørne”. 1331 nämns den som ”parrochie enhørne”. 1362 nämns både Ytterenhörna och Överenhörna som socknar (Ortnamnsarkivet). Platsen tycks ha varit mycket viktig då socknen nämns som Tunum Enhørne. Namnet Tunas betydelse har diskuterats mycket länge inom ortnamnsforskningen. Man kan dock fastslå att Tuna-namnet så gott som alltid betecknar stora och viktiga gårdar eller byar. De skulle inte heller fått ge namn åt centralorter eller, som i det här fallet socknen, om de varit obetydliga bebyggelseenheter (Ståhl 1985, s.64). Senare års forskning stöder den tolkningen (se t.ex Kraft 2001).

En annan viktig aspekt för Ytterenhörna är att den inte ligger långt från handelsplatsen Birka där mission bedrevs redan i början av 800-talet (Adam av Bremen 1070-talet).

Målsättning och metod

Målsättningen med den antikvariska kontrollen var att dokumentera byggnadsdetaljer och kulturlager som skulle påverkas av ingreppen. Den främsta uppgiften är dock att alltid skydda kulturlager och byggnadsdetaljer från skada. Arbetets särskilda art gör att fotodokumentationen är viktig. Anläggningar, till exempel murrester, ritas. Medel för ¹⁴C analyser har avsatts i kostnadsberäkningen. Resultatet från dessa kan sedermera sättas in i en provserie som genomförts i kyrkor i Västmanland.

Genomförande

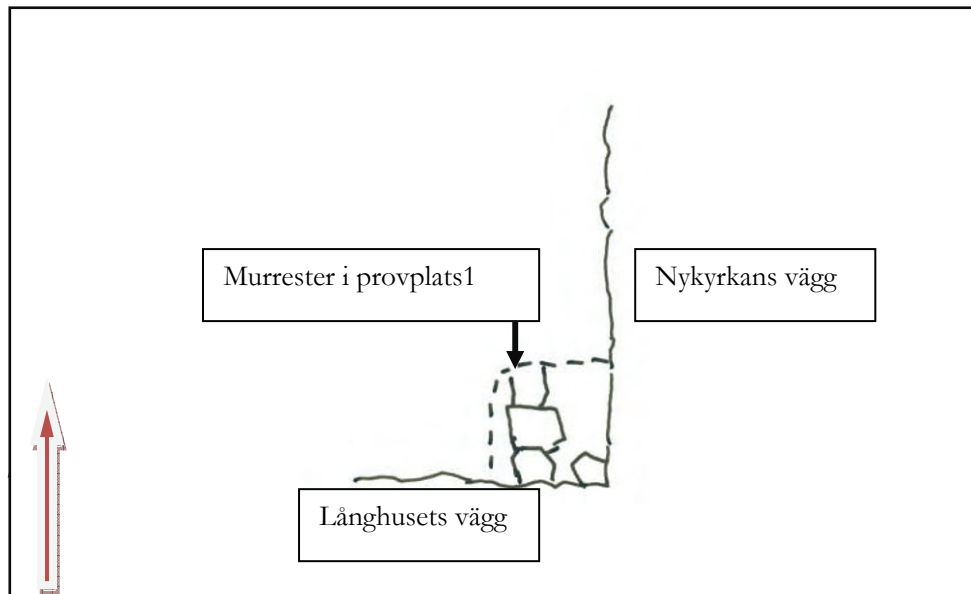

Figur 3. Ytterenhörna kyrka med platserna för provgröparna markerade med en cirkel. (Karta Svensk Klimatstyrning. Ingen skalangivelse.)

Provplats 1.

Provplats 1 låg i hörnet av långhusets norra vägg och ”nykyrkans” västra vägg. Gropen var 1,5 x 1,5 meter stor och cirka 1 meter djup. Storleken blev större än planerat eftersom en murliknande stenrad påträffades under schaktningarna. Muren bestod av en stenrad med tre stenar synliga i schaktet. De var 0,4-0,5 meter stora med plana ytor. Muren hade två skift sten. Inget bruk fanns i muren. Den sträckte sig norrut från långhusets vägg. I det grävda materialet som i huvudsak bestod av morän

fanns även jord, kalkbruk samt små kolbitar. Kolbitar brukar vara rester efter en brand och i det här fallet är det med stor sannolikhet rester efter branden 1764 som uppkom efter det att blixten slagit ner i kyrkan. Några få ben fanns i gropen.

Figur 4. Provplats 1 med murrester i schaktet. Schaktets begränsning markeras med streckad linje. Skala 1:100.

Figur 5. Murresterna med långhusväggen i övre bildkant. Bild från norr. (Foto U. Alström.)

Provplats 2.

Provplats 2 låg vid kyrkans norra vägg. Gropen var 0,6x 1,0 meter stor och 1,3 meter djup. Överst låg mörk jord. Därefter vidtog morän. Inga ben påträffades i gropen.

Provplats 3.

Provplats 3 låg vid korets sydvägg. Gropen var 1x1 meter stor och 1 meter djup. I korets dropprum på endast 0,4 meters djup kom en koncentration av barnben samt en grav som innehöll en vuxen människa. Från båda dessa individer togs ben för ^{14}C analyser. Det grävda materialet var morän.

Figur 6. Lårben från ett barn som blev begravd i dropprummet vid södra korväggen. Benet har fått lämna material för ^{14}C analys vid Angströmlaboratoriet i Uppsala.

Provplats 4.

Figur 7. Bilden visar de båda golvnivåerna med diverse pålagt skräp mellan dessa. Den övre pilen visar det nuvarande golvet från 1906-07. Den nedre visar det äldre trägolvet som har en osäker datering, men som borde vara yngre än kyrkbranden 1764. (Foto U. Alström.)

Vid provplats 4 sågades ett hål i trägolvet upp. Det var 0,5x0,6 meter stort och som mest 0,4 meter djupt. Under nuvarande golv låg ett äldre golv i trä. Mellan dessa golv låg sten, grus, tegelfragment, kalkbruk, trärester och skräp efter hantverkare dvs ett

typiskt material som man finner under golven i kyrkorna. Det äldre, undre golvet var i mycket dåligt skick.

Provplats 5.

Provplats 5 placerades inne i sakristian vid den norra väggen. Efter att en heltäckningsmatta tagits bort och ett mindre hål sågats upp i trägolvet konstaterades att golvet var svårt angripet av ohyra. Arbetet avbröts därefter.

Provplats 6.

Provplats 6 placerades centralt i koret strax utanför altarringen. Den var 0,3-0,4 meter stor. Under tegelgolvet som lades 1954 kom ytterligare ett tegellager som skulle kunna härröra från 1766-1777. Uppgifter om att det golvet revs ut redan 1906-1907 finns emellertid. Det tegelgolvet ersattes med ett trägolv. Under tegellagren kom en gravkammare som var 1,8 meter djup och innehöll kistor. Sista gravkoret byggdes mellan 1700-1750. Efter 1815 förbjöds seden med gravar i kyrkan (Brillioth 1946, Hammar-skiöld 2008).

Figur 8. Gravkammare under korets tegelgolv. Den är byggd av tegel med delvis vitkalkade väggar. På botten ligger delar av kistor utspridda i jord och småsten. (Foto U. Alström.)

Provplats 7.

Provplats 7 togs upp under predikstolen. Den var 0,4x 0,4 meter stor och cirka 0,4 djup. Under det nuvarande golvs regler kom ett äldre golv i dåligt skick. På platsen trängde faktiskt levande växter upp genom golvspringorna. Materialet under golvet bestod av småsten, grus, tegelbitar och dåligt bevarat trä samt en mindre huggen sten.

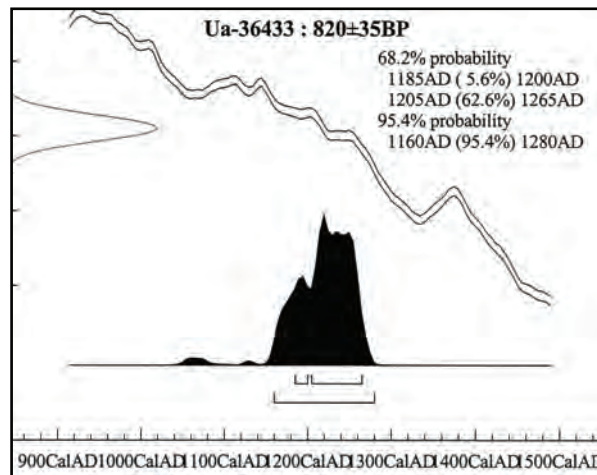
Figur 9. Arbete i koret med provplats 6. (Foto U. Alström.)

¹⁴C dateringarna

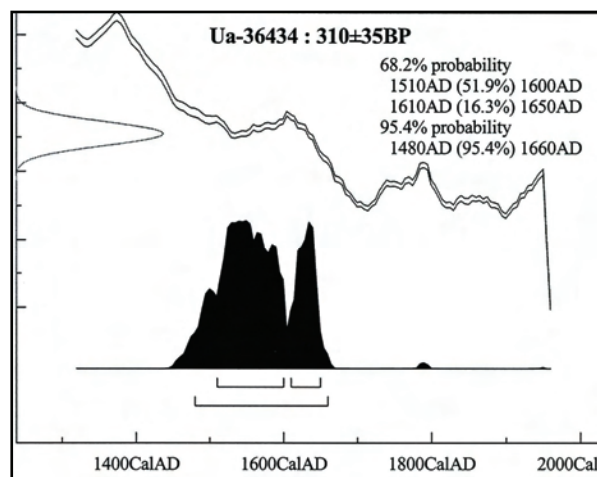
Skelettresten som låg intill södra väggen vid koret, dvs provplats 3, tillvaratogs för ¹⁴C analys. Det ena provet togs från en tand från en vuxen individ. Det andra provet togs från ben från ett barn. Båda låg tätt intill muren i vad man kallar dropprummet. Att vara gravlagd under takdroppet var med stor sannolikhet mycket betydelsefullt. Gravplatsen var åtråvärd tack vare närheten till kyrkobyggnaden och särskilt koret. Platsen under takdroppet medförde en särskild välsignelse och var därför attraktiv (Nilsson 2004). Det är därmed intressant att det påträffades en barngrav tätt intill kormuren i Ytterenhörna. Emellertid kanske det inte är så ovanligt att hedra barnen med en betydelsefull plats på kyrkogården. Ett bra exempel på det är den koncentration av barnben som påträffades vid Munktorp kyrkas södra vägg under schaktningsarbeten som utfördes under antikvarisk kontroll (Alström 2007).

Figur 10. Ben från barn i olika åldrar funna vid den antikvariska kontrollen vid Munktorps kyrka, Väst-manland. (Foto U. Alström.)

Figur 11. ¹⁴C- provet visar med 95 % sannolikhet att barnet avled och begravdes intill korväggen under perioden 1160 -1280 vår tideräkning.

Figur 12. ¹⁴C- provet visar med 95 % sannolikhet att den vuxna personen avled och begravdes intill korväggen under perioden 1480-1660 vår tideräkning.

Traditionen med gravplatser intill kyrkmurarna tycks alltså från tidigmedeltid in i reformatorisk tid vara konstant. Möjligheten att få sin gravplats på en attraktiv plats invid kyrkomuren eller ännu hellre under kyrkgolvet ifrågasattes sedermera av, bland andra, Gustav III som vid riksdagens öppnande 1786 krävde att begravningsplatser skulle ligga utanför staden. Omkring 1815 omdanades kyrkogårdarna till det utseende de har idag vilket också hindrade det individuella önskemålet om plats för graven. Kyrkogårdarna blev arkitektoniska enheter med symmetriskt utlagda kvarter och gångar (Brillioth 1946, Hammarskiöld, Theorell, Wästberg 2003).

Sammanfattning

I samband med en fuktskadeanalys i och utanför kyrkan har sju provschakt tagits upp. I provplats 1, figur 3, påträffades en rad stenar som tolkades som en mur. Stenarna ligger kvar på plats efter undersökningen. Intill korets sydvägg, provplats 3, påverkades gravar av undersökningen. Två ^{14}C prov togs för datering. Dateringarna på gravarna var spridda över ett långt tidsspänn. Måhända att detta visar hur stor betydelsen var av val av gravplats. En grav under takdroppet var eftertraktat genom seklerna. Man kan också lägga märke till att barngravens datering till 1160-1280 vår tideräkning korresponderar med kyrkans byggnadsperiod som dateras till åren mellan 1150-1200.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Ortnamnarkivet. Institutionen för språk och folkminnen.
Topografiska kartan 10H SO Strängnäs. Skala 1:50 000.

Otryckta källor

Hammarškiöld, R., 2008. Ytterenhörna kyrka. Byggnadshistorik och karaktärisering. Enhörna församling.

Litteratur

Adam av Bremen. Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar.

Alström, U., 2007. Munktorps kyrka II. Antikvarisk kontroll. Rapport 2007:47. Kulturmiljövård Mälardalen. Västerås.

Brate, E. & Wessén, E., 1936. Södermanlands runinskrifter. Fjärde häftet. Kungl. Vitterhets Historie Och Antikvitetsakademien. Stockholm.

Brillioth, Y., 1946. Svensk kyrkokunskap. Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Stockholm.

Hammarškiöld, H. Theorell, A. Wästberg, P., 2003. Minnets stigar. En resa bland svenska kyrkogårdar. Värnamo.

Jakobsson, B., m.fl. 1990. Våra kyrkor. Västervik.

Kraft, J., 2001. Tidiga spår av Sveariket. Upplands-Bro Kulturhistoriska Forskningsinstitut. Upplands-Bro. Kungsängen (Book on demand).

Nilsson, B., 2004. Kyrka och lärdom. Medeltiden. Signums svenska medeltidshistoria. Lund.

Svenberg, E., 1984. (Översättning) Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar. Samfundet Pro Fide et Christianismo. Stockholm.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM dnr:</i>	08078
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	433-08-16292 2008-04-04
<i>Undersökningsperiod:</i>	2008-06-24
<i>Arkeologtimmar:</i>	12 timmar
<i>Exploateringsyta:</i>	Cirka 6 m ²
<i>Personal:</i>	Ulf Alström
<i>Belägenhet:</i>	Ytterenhörna kyrka
<i>Topografisk karta:</i>	10H SO Strängnäs.
<i>Koordinatsystem:</i>	Rikets
<i>Koordinater:</i>	X 6671800 Y 1596500
<i>Inmätningssmetod:</i>	manuell
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Samtligt dokumentationsmaterial finns medtaget i rapporten

